

Elias Canetti

Kurtarılmış Dil

Bir Gençliğin Öyküsü

Türkçesi: Şemsa Yeğin

Deneme

BİRİNCİ BÖLÜM

RUSÇUK

1905-1911

En Eski Anım

En eski anım, kırmızıya bulanmıştır. Bir hizmetçinin kollarında bir kapıdan çıkıyorum, önümdeki döşeme kırmızı; solda, aşağı inen merdiven var, o da kırmızı. Karşımızda, aynı yükseklikte bir kapı açılıyor ve gülümseyen bir adam çıkıyor, dostça bir tavır içinde bana doğru yürüyor. Doğruca yanıma geliyor, duruyor ve şöyle diyor: “Dilini göster bakayım.” Dilimi çıkarıyorum. Eli cebine uzanıyor, bir çakı çıkarıyor, açıyor ve bıçağı ta dilime yaklaştırıyor. “Şimdi dilini keseceğiz,” diyor. Dilimi içeri çekmeye cesaret edemiyorum, adam yakınuma, daha yakınuma geliyor, bıçak dilime değdi degecek. Son anda, “Hadi bugün olmasın, yarın,” diyerek bıçağı dilimden çekiyor. Çakıyı tık diye kapatıyor. Cebine koyuyor.

Her sabah kapıdan çıkıyor, kırmızı koridora ayak basıyoruz, kapı açılıyor, gülümseyen adam görünüyor. Ne söyleyeceğini biliyorum ve dilimi göstermek için buyruğı bekliyorum. Kesip kopacağını biliyorum ve her seferinde biraz daha fazla ürküyorum. Gün böyle başlıyor ve bu çok sık böyle oluyor.

Bu konuda kimseye bir şey söylemedim; çok çok sonraları, aneme sordum. Her yerde var olduğunu anlattığım kırmızı renkten, buranın, babam ve benimle birlikte 1907 yazını geçirdikleri

Carlsbad'daki otel olduğunu anımsadı. Ben iki yaşındayken bana bakması için yanında Bulgaristan'dan daha on beşini doldurmuş bir genç kızı yardımcı olarak getirmişti. Her sabah günün ağarmasıyla kızın beni de kucağına alarak dışarı çıkması bir olurmuş; kız, yalnızca Bulgarca konuşuyormuş, ama bu canlı ve hareketli kasabada derdini anlatabiliyor, işini beceriyor ve her zaman istenilen saatte benimle birlikte otele dönüyormuş. Bir keresinde sokakta yabancı bir gençle birlikte görülmüş; kız, delikanlı hakkında pek bir açıklama yapamamış, öylesine rastladığı birisi olduğunu söylemiş. Birkaç hafta sonra, genç adamın, koridorun diğer tarafında bizimkinin tam karşısındaki odada kaldığı anlaşılmış. Kız kimi geceleri çabucak onun odasına gidiyormuş. Annemle babam kendilerini kızdan sorumlu hissettikleri için onu hemen Bulgaristan'a geri göndermişler.

Hizmetçi de genç adam da, hep otelden sabahın erken saatinde çıkıyorlarmış, tanışmaları böyle olmuş, serüvenleri böylece başlamış olsa gerek. Çakıyla tehdit sonuç verdi, çocuk, sözcüğün tam anlamıyla on yıl boyunca dilini tuttu.

Aile Onuru

Dünyaya geldiğim, aşağı Tuna üzerindeki Rusçuk, bir çocuk için harikulade bir kentti ve eğer yalnızca Rusçuk'un Bulgaristan'da bir kent olduğunu söylersem, onu yetersiz bir şekilde yansıtmış olurum. Çünkü orada, geçmişleri birbirinden çok farklı insan grupları yaşardı; tek bir gün boyunca, yedi sekiz dilin konuşulduğunu duyardınız. Genellikle kırsal kesimden gelen Bulgarlardan başka, kendi mahallelerinde oturan pek çok Türk vardı, onların mahallesinin yanında da İspanyol kökenli Yahudilerin oturduğu Sefardin ya da Sefaradlar mahallesi yani bizim mahalle bulunuyordu. Yunanlar, Arnavutlar, Ermeniler, Çingeneler vardı. Tuna'nın karşı kıyısından Romenler gelirdi; artık anımsamadığım bebeklik dadım Romendi. Orada burada Ruslar da vardı.

Bir çocuk olarak bu çeşitliliği gerçek anlamda kavramış değilim, ama etkilerini aralıksız hissetmişimdir. Bazı insanlar yalnız ve

yalnız belli bir etnik gruptan olmaları ve diğerlerinden farklı giysiler giymeleri nedeniyle belleğimde yer etmiştir. Altı yıl sürecince evimizde çalışan hizmetçiler, bir bakarsınız Çerkez, bir bakarsınız Ermeni olurdu. Annemin en iyi dostu Olga adında bir Rustu. Haftada bir gün bahçemize Çingeneler gelirdi, sayıları öyle çoktu ki, bütün bir ulus orada, bahçemizdeymiş sanılırdı; bende uyandırdıkları şiddetli korkulardan daha sonra söz edeceğim.

Ruşçuk. Tuna nehri üzerinde eski bir liman kentiydi, bu durum onu oldukça önemli kılıyordu. Bir liman olduğundan, oraya dört bir yandan insan gelirdi, sürekli konuşulan tek konuysa Tuna'ydı. Tuna nehrinin tümüyle donduğu olağandışı yıllara dair öyküler anlatılırdı; buzun üzerinde nehrin karşı kıyısına, ta Romanya'ya kızıkla yapılan yolculuklar, kızakları çeken atların ayakları dibinde dolanan aç kurtlar anlatılırdı.

Kurtlar, adını duyduğum ilk vahşi hayvanlar oldu. Bulgar köylü kızlarının bana anlattığı masallarda, kurt kılığında girmiş insanlar, kurtadamlar vardı; bir gece de babam bir kurt maskesiyle karşıma çıkıp beni müthiş korkutmuştu.

Ruşçuk'taki o ilk yılların renkli yaşantılarını, tutkularının ve korkularının eksiksiz bir renkli tablosunu yansıtmak hayli güç. O dönemden sonra yaşadığım bütün deneyimler, daha önceden Rusçuk'ta yaşanmıştı. Orada, dünyanın geri kalan bölümü "Avrupa" diye bilinirdi ve biri Tuna boyunca nehir yoluyla Viyana'ya gittiğinde, onun Avrupa'ya gittiği söylenirdi. Avrupa, Osmanlı İmparatorluğu'nun bir zamanlar sona erdiği noktadan başlıyordu. Sefaradların çoğu hâlâ Osmanlı uyrukluydu. Osmanlı yönetiminde yaşam onlar için daima iyi olmuştu. Balkanlar'daki Hıristiyan Slavlarınkinden çok daha iyi... Ama Sefaradların çoğu hali vakti yerinde tüccarlar olduğundan, yeni Bulgar yönetimi onlarla iyi ilişkiler içindeydi, hatta, tahtta uzun süre kalan Kral Ferdinand'ın, Yahudilerin dostu olduğu söylenirdi.

Sefaradların bağlılık duygusu biraz karmaşıktı. Bunlar, dinsel topluluklarının yaşamına epey önem veren dindar Yahudilerdi. Ama İspanyol kökenli olmaları nedeniyle kendilerini, Yahudilerin özel bir bölümü olarak kabul ediyorlardı. İspanya'dan sürülmeleri

üzerinden geçen yüzyıllar boyunca birbirleriyle konuştukları İspanyolca çok az değişikliğe uğramıştı. Birkaç Türkçe sözcük dile katılmış, kullanıma girmişti ama bunların Türkçe olduğu belliydi ve öyle kabul ediliyordu; ayrıca hemen hepsinin İspanyolca karşılığı vardı. İlk duyduğum çocuk şarkıları İspanyolcaydı, eski İspanyol romanslarını da dinledim; ama çok güçlü ve bir çocuk için çok çekici olan bir İspanyol yaklaşımı, bir İspanyol tutumu vardı. Sefaradlar, saf bir öfkeyle diğer Yahudileri küçümser, onlara tepeden bakarlardı; Alman ya da Aşkenazi Yahudisi anlamına gelen Todesco, her zaman için bir azarlama, bir sövgü sözcüğüydü. Bir Todesca'yla, yani soyunda Akşenazi olan bir Yahudi kadınla evlenmek düşünülemezdi ve Rusçuk'ta, çocuk yaşlarında tanıdığım ya da duyduğum birçok aile arasında, bu türden evlilik yapmış tek bir kişi anımsayamam. Dedem beni gelecekte bu türden bir yanlış yapmamam konusunda uyardığında altı yaşında bile yoktum. Ama bu genel etnik ayırım, yaşanan tek ayırım değildi. Sefaradlar arasında da, "çok eskiden beri zenginliğini koruyan" anlamına gelen "iyi aileler" vardı. Bir kişi hakkında duyulabilecek en gurur verici sözcükler şunlardı: "*Es de buena familia* – İyi bir ailedendir. Bunu annemden ne kadar sık duymuştum ve ne büyük bir tiksinti hissetmiştim. Viyana'daki *Burgtheater* salonlarındaki oyunlara övgüler düzdüğü ve benimle birlikte Shakespeare okuduğu, hatta daha sonraları, ileride en sevdiğim yazar olarak göreceği Strindberg hakkında konuştuğu dönemlerde, iyi aileden geldiğini ve bildiği daha iyi bir ailenin bulunmadığını söylerken en küçük bir tereddüt sezilmiyordu sesinde. Bildiği uygar dillerin edebiyatları yaşamının özü haline geldiğinde bile, bu tutkulu evrensellekle beslemekten asla vazgeçmediği gururlu aile onuru arasında herhangi bir çelişki hissettiği hiç olmadı.

Ta eskiden, onun kayıtsız şartsız kölesi olduğum dönemlerde bile (bana zekânın bütün kapılarını açtı ve ben de gözüm kapalı, büyük bir heves ve istekle izledim onu) bana acı veren ve beni şaşkına çeviren bu çelişkiyi fark ettim, ilk gençliğimin o dönemlerinde sayısız tartışma ve konuşmada, konuyu açtım ona, kınadım, ama sözlerim onu hiç etkilemedi. Gururu, ona erken bir yaşta yerleştirilmişti ve koyulduğu yolda hızla ilerliyordu; ama küçük yaşlarda,

onda bulunmasının nedenlerini hiç anlayamadığım dargörüştülük, kişinin geçmişiyile övünmesi, kibirliliği karşısında beni hep önyargılı kılmıştır. Kastlarıyla gurur duyan insanları ciddiye alamıyorum, onları garip, hatta daha çok gülünç hayvanlar olarak kabul ediyorum. Görkemli kökenleriyle böbürlenen insanlar karşısında birden aykırı önyargılarla doluverdiğimi görüyorum. Soylularla yakınlaştığım birkaç durumda, onların kökenleriyle övünmelerini görmezden gelmek durumunda kaldım, bunun için büyük bir çaba harcadığımı hissettiklerinde, benimle dostluğu kesiyorlardı. Bütün önyargıların nedeni başka önyargılardır; ve oluşan önyargıların çoğu, karşıtlarından kaynaklanmıştır.

Üstelik annemin kendisini dahil ettiği toplumsal sınıf, hem İspanyol soyundan geliyordu hem de parasal olarak zengin bir sınıftı. Benim ailemde, özellikle de anneminkinde, paranın insanlara ne yaptığını gördüm. Kendilerini büyük bir istekle paraya adayan insanların, en beter durumda oldukları görüşündeydim. Bu kötülüğün bütün çeşitlerini, parağözlülükten paranoyaya uzanan bütün evrelerini yavaş yavaş tanıdım, gördüm. Açgözlülükleri, kavgalarla dolu yıllar içinde, birbirlerini yok etmelerine yol açan, hatta ortada para kalmadığında bile kavgayı sürdüren kardeşler gördüm. Annemin çok gurur duyduğu o aynı "iyi" aileden gelmişti hepsi. Kendisi de olan biteni görüyordu, sık sık bu konuyu konuşuyordum onunla. Keskin bir zekâsı vardı; insan doğasına ilişkin bilgileriyle, kendi yaşamının deneyimleriyle olduğu kadar, dünya edebiyatının bütün yapıtlarıyla da yoğrulmuştu. Ailesinin içinde bulunduğu çılgın kendini yok etme sürecine yön veren nedenleri görebiliyordu; bu konuda kolayca bir roman kaleme alabilirdi; ama bu ailenin bir üyesi olmaktan duyduğu gurur ne olursa olsun sarsılmıyordu. Bu duygu gurur değil de sevgi olsaydı anlardım, anlayışla karşılardım. Oysa ailenin önde gelen üyelerinden pek çoğunu sevmiyordu bile; bazılarına karşı öfke duyuyor, bazılarını küçük görüyor, ama gene de bir bütün olarak aileye karşı gururdan başka duygu beslemiyordu.

Çok sonraları, insanoğlunun daha büyük boyutları içinde kendime baktığımda, benim de tıpkı onun gibi olduğumu anladım. Yaşamımın en güzel yıllarını ve de büyük bir bölümünü, tarihsel

uygarlıklarda sahneye çıkan insanların yaptığı kötülükleri ortaya koymaya harcadım. Annem ailesinin davalarını ne denli acımasız ele aldıysa ben de güç ya da iktidar olgusunu o denli acımasız bir yaklaşımla inceledim ve çözümlerim. İnsanlar ve insanoğlu hakkında söyleyemeyeceğim hiçbir kötü şey kalmadı neredeyse. Ama gene de, insanlarla öylesine büyük bir gurur duyuyorum ki, gerçekten nefret ettiğim tek bir şey var: onların düşmanı olan ölüm.

Kako la Gallinica – Kurtlar ve Kurtadamlar

Sık sık duyduğum, sabırsızlık uyandıran ama sevecen bir diğer sözcük de *la butica*'ydı. Büyükbabamla oğullarının günlerinin çoğunu geçirdikleri işyeri olan dükkâna *la butica* diyorlardı. Çok küçük olduğumdan oraya pek seyrek götürülürdüm. Dükkân, Rusçuk'un zengin bölgelerinin bulunduğu tepelerden dosdoğru limana inen dik bir yokuş üzerindeydi. Belli başlı dükkânların hepsi bu caddede; büyükbabamın *butica*'sı, evlerin hepsinin tek katlı olması nedeniyle, bana çok yüksek ve gösterişli görünen üç katlı bir binaydı. *Butica*'da toptan gıda maddeleri satılırdı, geniş bir yerdı ve harikulade kokardı. Yerde, içlerinde çeşitli tahıllar bulunan üstü açık dev çuvallar vardı. Darı, çavdar ve pirinç çuvalları. Ellerim temizse, çuvallara elimi daldırmama ve tahıllara dokunmama izin verilirdi. Çok hoş bir duyuydu bu, elimi doldurur, kaldırı, tahılları koklardım, sonra yavaş yavaş dökerdim avucumdan; bunu sık yapardım ve dükkânda başka birçok garip şey bulunmasına karşın, en çok bu işi yapmayı severdim; beni çuvallardan uzaklaştırmak kolay olmazdı. Çay ve kahve, özellikle de çikolata vardı. Her şeyden büyük miktarlarda bulunuyordu dükkânda, hepsi de güzelce paketlenmişti, bildiğimiz dükkânlarda olduğu gibi az miktarlarda satılmazdı bunlar. Yerde duran açık çuvallardan özellikle hoşlanmamın bir nedeni de erişemeyeceğim yükseklikte olmamalarıydı, ayrıca elimi daldırdığımda, sayısız tahıl avucumda hissedebiliyordum, bu benim için çok önemliydi.

Dükkândakilerin çoğu yiyecek şeylerdi ama hepsi değil. Kibrit vardı, sabun, mum vardı. Bıçak, makas, bileğitaşı vardı, orak, tırpan vardı. Köylerden alışverişe gelen köylüler, bu aletlerin önünde

uzun uzun dikilir, keskin olup olmadıklarını parmaklarıyla yoklardı. Ben, merakla birazcık da korkuyla onları izledim; bıçaklara dokunmam yasaktı. Bir keresinde belki de yüzümdeki anlatımdan hoşlanmış bir köylü, başparmağımı tuttu, kendi parmağının yanına yaklaştırarak, derisinin ne kadar sert olduğunu gösterdi. Dükkânda bana bir gün bile çikolata verildiği olmamıştı; arkada bir büroda oturan büyükbabam çok disiplinli bir işadamydı, her şey toptan satılıyordu, tek tek verilemezdi. Evde bana sevgisini gösterirdi, çünkü onun soyadını, hatta adını da taşıyordum. Ama beni dükkânda görmekten pek hoşlanmazdı, orada uzun süre kalmama izin yoktu. Bir buyruk verdiğinde, buyruğu alan kişi fırlar giderdi, bazen bir işçi, *butica'* dan elinde paketlerle çıkardı. En sevdiğim işçi, pek iyi giyimli olmayan, her zaman boş boş gülümseyen orta yaşlı bir adamdı. Ne anlama geldiği anlaşılmayan hareketler yapardı durmadan ve büyükbabam bir şey söylediğinde yerinden fırlardı. Bir düş aleminde yaşıyor gibiydi ve dükkânda gördüğüm diğer insanlardan tümüyle farklıydı. Her seferinde bana söyleyecek tatlı bir söz bulurdu; öylesine belli belirsiz konuşurdu ki, ne dediğini hiç anlamazdım, ama benden hoşlandığını anlardım. Adı, Çelebon'du, yoksul ve umutsuz derecede yeteneksiz bir akraba olduğundan, büyükbabam acımış, ona iş vermişti. Büyükbabam Çelebon'a bir uşakmış gibi davranırdı; onu hep öyle anımsadım ve çok sonraları, büyükbabamın kardeşlerinden biri olduğunu öğrendim.

Büyük bahçe kapımızın önünde uzanan cadde, tozlu ve sönük bir caddeydi. Çok yağmur yağdığında, sokağımız çamur olurdu, bu durumda at arabalarının tekerlekleri derin izler bırakırdı. Sokakta oynamama izin verilmezdi, büyük avlumuzda yeterinden fazla yer vardı ve orası güvenliydi. Ama bazen dışarıdan şiddetli gıdıklama sesleri duyardım, giderek yükselen, giderek çılginlaşan bir sestir bu. Çok geçmeden yırtık pırtık siyah giysili bir adam, korkudan tir tir titreyerek ve de gıdık gıdık bağırarak bahçe kapımızdan içeri dalardı, sokak çocuklarından kaçıyor. Hepsini de "*Kako! Kako!*" diye bağırıp tavuklar gibi gıdıklayarak adamın peşinden koşuyordu. Adam tavuklardan korkuyordu, çocuklar bu nedenle adamı kızdırıyorlardı.